

Azərbaycan Respublikasının
Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

9 noyabr 2020-ci il tarixində Prezident İlham Əliyevin azad edildiyini açıqladığı kəndlərimiz sırasında qadim Azix mağarasının yerləşdiyi Azix kəndi də vardı. Qədim insan sivilizasiyasının ilk beşiklərindən olan Azix bütün bəşəriyyətin sərvətidir, amma təəssüflər olsun ki, 28 illik işğal dövründə ermənilər Azixin altını üstünə çeviriblər.

III yazı

Azix işğaldan azad edildikdən sonra bura ilk qədəm basan alim tarix üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun böyük elmi işçisi Azad Zeynalov olub. Müsahibimiz A.Zeynalovla Azixla bağlı danışdıq.

- Azad müəllim, bildiyim qədər, 10 noyabrda imzalanan üçtərəfli bəyanatdan qısa müddət sonra Azix mağarasına səfər etmişiniz, 28 ildən sonra bura ilk qədəm qoyan arxeoloqum-təxəssis olmusunuz. Azixi illərdən sonra görmək necə bir hiss idi?

- Mənə elə gəlir ki, nəinki mən, eləcə də bütün Azərbaycan arxeoloqları Azixə qayıdırsaydı səbrsizliklə gözləyirdilər. Nəhayət, biz ona nail olduq.

Məlum olduğu kimi, Azix mağarası 1960-cı ildə Azərbaycanda qədim daş dövrü elminin banisi Məmmədli Hüseyinov tərəfindən aşkarlanıb və 1982-ci ilə qədər Azix mağarasında qazıntı işləri aparılırdı. Baxmayaraq ki, 1982-ci ildə Azixin özündə arxeoloji qazıntı işləri yekunlaşdı, amma bu o demək deyil ki, Azixla bağlı tədqiqatlar da yekunlaşdı, bu istiqamətdə tədqiqatlar davam edirdi, indi də davam etdirilir. Ümumiyyətlə, keçən əsrin 60, 70, 80-ci illərində Azərbaycan arxeoloqlarının tədqiqatları nəticəsində Azix mağarasından 100 minlərlə ibtidai insanın ovladığı və yediyi heyvanların sümükləri və 6 mindən artıq daş əmək aləti aşkarlanmışdı. Bütövlükdə, Azix mağarası çox qeyri-adi, unikal abidədir. Çünki Azix dünyada yeganə abidədir ki, özündə 1 milyondan artıq il ərzində insan təkamülünün üç mərhələsini əks etdirib. İlk dəfə insanlar 1 milyon 200 min il əvvəl Azixda məskunlaşıb, bir müddət yaşayıb, sonra 100 min illər keçdikdən sonra burada təkamülün digər mərhələsində, təxminən 600 min il bundan əvvəl insanın digər növü məskun-

laşıb. Növbəti mərhələdə 300 min il bundan qabaq insan orada məskunlaşıb və həmin o beşinci təbəqədən insanın alt çənəsi fraqmenti aşkarlanıb. Bu gün Azərbaycanın Milli Tarix Muzeyinin qızıl fondunda saxlanan çənədir. 300 min il bundan əvvəl orada insan məskunlaşıb və yaşayıb. Sadəcə, ola bilsin, ora çobanlar və sair gəlib yağışdan daldalanmaq üçün buradan istifadə ediblər, lakin bu dövrlərdə orada yaşayış olmayıb. Orada yaşayış ibtidai icma dövründə olub, qeyd etdiyim 3 mərhələdə.

Azix mağarası ona görə unikaldır ki, dünyada ikinci belə bir mağara yoxdur.

- Demək istəyirsiniz ki, dünyada Azixdan qədim abidə yoxdur, yoxsa?

- Azixdan qədim abidələr də, cavan abidələr də var. Lakin Azixdan başqa dünyada heç bir abidədə insanın və onun maddi mədəniyyətinin təkamülünü izləmək mümkün deyil, bu ancaq Azixda mümkündür. Azixda bundan əlavə, beşinci təbəqədə 600-300 min il bundan əvvəl oddan da istifadə ediblər. Azixın ağzında daş hörgüsü vardı, görünür, bu o məqsədlə edildirdi ki, küləkdən, yağışdan qorunsunlar, odu küləkdən qorusunlar. Orada qeyri-adi tapıntılar vardı.

- İşğal dövründə Azix mağarasında ermənilərin qanunsuz arxeoloji qazıntıları aparıldığı məlumdur.

- Mən deməzdim ki, işğaldan sonra ermənilər Azixda tədqiqatlar aparıb, onlar bu işdə yalnız təşkilatçı olublar. Ermənilər Azixə xaricdən alimləri cəlb ediblər, xarici alimlər burada bütün beynəlxalq konvensiyalara zidd olaraq, qanunsuz tədqiqatlar aparıblar. Beynəlxalq konvensiyalar işğal olunmuş ərazi-

28 illik işğaldan sonra Azixə ilk ayaq basan azərbaycanlı alim nələr gördü...

Azad Zeynalov: "Ermənilərin qanunsuz layihələrini maliyyələşdirənlər arasında İspaniyanın dövlət qurumları da var"

çap olunan kitabla tanışam və həmin kitabın 45 müəllifi var, 16 fəsildən ibarətdir. Sizə deyim ki, onların texniki vasitələrlə əldə etdiyi nəticələrin böyük əksəriyyəti, bəlkə də 95 faizi, sadəcə olaraq, Azərbaycan və Rusiya alimlərinin 60-70-ci illərdə, əsasən də 70-ci illərdə Azix mağara-

materiallar daha çox İrəvan və London muzeylərinə daşınıb. Ermənilər Azixdan nə qədər arxeoloji material oğurlayıblar və onlar əsasən hansılar olub?

- Dediğim kimi, bizim əldə etdiyimiz 6 mindən artıq daş aləti və sümüklərlə

- Azad müəllim, Azixə yeni arxeoloji ekspedisiyanın təşkilinə ciddi zərurət var. Bu istiqamətdə hər hansı bir addım atılırmı?

- Təbii ki, buna ehtiyac var və bu zəruridir. Yəqin ki, bu olacaq. Azixə arxeoloji ekspedisiyanın təşkil edilməsini mən də, başqa həmkarlarım da istəyir. Amma buna texniki cəhətdən müəyyən məhdudiyyətlər var. Azixə hər gün gedib qalxıb düşmək var, orada ekspedisiyanı müəyyən texniki cəhətdən təmin etmək lazımdır. Ondan da əlavə, eger bizə müfəviq qurumlar ora sərbəst gedib-gəlməyə, tədqiqat aparmağa icazə versələr, bu il də olmasa, gələn il gedəcəyik. Amma ümid edirik ki, Azixə arxeoloji qazıntıların təşkili bu il baş verəcək. Bizim Azixda görülməyən çox işimiz var, indən sonra Azixda 50-100 il də işləmək olar. Bu o demək deyil ki, orada daim qazıntı aparmaq lazımdır. Bu gün müasir texnologiyalar var, tədqiqat metodikası fərqlidir, orada başqa cür işləmək lazımdır. Orada bir az material əldə etdikdən sonra onlar laboratoriyada işlənir və yeni üsullarla təhlil edilir.

Azixin ən maraqlı təbəqələri alt təbəqələrdir. Hələ bu günə kimi elə alimlər var ki, orada aşkarlanan daş alətləri tam qəbul etmirlər. Demək olar ki, 80 faizi artıq bunu qəbul ediblər. M.Hüseynov ilk dəfə 1979-cu ildə arxeologiya elminə "Qurucağ mədəniyyəti" adlı yeni mədəniyyət adı salıb. Bunu elmi dövrüyyəyə gətirib. Bu, əsasən, Azix mağarasının alt təbəqələrində aşkar olunan çox nəhəng daş əmək alətlərinə əsaslanırdı. Baxmayaraq ki, bunu uzun illərdir qəbul etmirdilər, artıq demək olar ki, qəbul edilib.

Qaldı Qərb alimlərinə, onlara qarşı hansı tədbirlər görülməyən dövlət qurumları müəyyən edəcəklər. Təbii ki, Azixda qanunsuz tədqiqat apararaq Qərb alimlərinə müəyyən məhdudiyyətlər qoyulmalıdır ki, onlar qanunsuz işlərin məsuliyyətini daşımaları olduqlarını bilsinlər.

İradə SARIYEVA
Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur.

"Azix kəndinə ezam olundum və noyabrın 27-də gedib oradan yüzdən artıq qutuda yerləşdirilən həmin materialları..."

rasında apardıqları kompleks tədqiqatlar zamanı əldə etdikləri nəticələrin təkraridir. Yenilik olsa da, çox cüzdür.

- Azixin altının üstünə çevrildi deyilir. Azixda ermənilər nə axtarırdılar və nə tapdılar? Ümumiyyətlə, onlar Azixda nə aşkarlayıblar ki, onu hələ bizim azixşünaslar aşkarlamayıblar?

- Bu çox maraqlı sualdır. "Ermənilər Azixda nə axtarırdılar" sualına cavab verməyə çətinlik çəkirəm. Çünki bu sualı onların özlərinə vermək lazımdır. Amma ciddi desək, yenə də deyirəm, Azixda əsasən işləyən və qanunsuz tədqiqat apararaq Qərb alimləri olublar, həmin ekspedisiyanın formal rəhbəri Yepis-kopyan idi. Bilmirsən o kimdir, genetikdir, biologdur, arxeoloqdur? Yəni bütün elmləri özündə cəmləşdirir. Mən onun bir müsahibəsini oxudum və orada elə bir cəfəngiyyət səsləndirib ki, onda bildim ki, o, heç əməlli-başlı alim də deyil. Onun dediyinə görə, üst təbəqələrdə (söhəbet ibtidai icma quruluşunda saxlanılır və həmişə elçatandır. İstənilən ölkədən gələn alimlər istədikləri vaxt fonda gəlib, o materiallarla tanış olub, ona baxa və işləyə bilərdilər, işləyirdilər də. Bu hadisələr Sovet dövründə də, Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazanandan sonra da olub. 2002-ci, 2003-cü illərdə, hətta 2019-cu ildə xaricdən, istər İngiltərədən, istər İspaniyadan, digər ölkələrdən alimlər gəlib Azix materialları ilə tanış olub və işləyiblər.

Onu da qeyd edim ki, Azixda aparılan qanunsuz tədqiqatlarla bağlı xaricdə

sümük hamısı bizim institutun elmi fondunda saxlanılır. Qərb mütəxəssislərinin işğal dövründə Azixdən əldə etdikləri materialların bir qismi Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə müzəffər Azərbaycan Ordusu Azix kəndinə azad etdikdən sonra xilas edilib. Əsgərlərdən biri görüb ki, evlərdən birində üstünə "Azix" sözü yazılan qutular var. O, internet vasitəsilə bizim həmkarlarından birini tapıb və həmin həmkarım da mənə zəng edib deyib, nəhayət, üç gündən sonra Azix kəndinə ezam olundum və noyabrın 27-də gedib oradan yüzdən artıq qutuda yerləşdirilən həmin materialları öz institutumuzda gətirdim və hazırda bizim institutun elmi fondunda saxlanılır. Lakin deməzdim ki, bu, bütün materiallardır, böyük ehtimalla hamısı deyil. Ola bilsin ki, bunların bir qismi başqa yerdədir, amma onların harada yerləşdiyini deməyə çətinlik çəkirəm. Amma ehtimal var ki, Azix materiallarının böyük hissəsi Xankəndidə saxlanılır, cüzi hissəsi isə İrəvana aparılıb. Londona aparılması haqda məlumatım yoxdur. Amma bizim diplomatlar diplomatik yolla London muzeyinə gedib, onu orada araşdırma bilərlər ki, orada Azixin materialları saxlanılır, yoxsa yox. Mən inanmıram ki, ora getsin. Təhlil üçün ora apara bilərdilər, amma muzey üçün heç bir material saxlanılmır. Materialların böyük əksəriyyəti elə Xankəndidədir. Mənim gətirdiyim materialların böyük hissəsi heyvan sümükləridir, bir neçə qutu isə daş əmək alətləridir. Amma 90 faizi əsasən heyvan sümükləridir.